

## BELEDİ DOKUMALARI

Hikmet GÜRÇAY

Bu yazımızla el sanatlarından "Beledi" ismi verilen bir nevi dokumayı tanıtmayı konu olarak ele alacağız. Diğer el sanatlarında da olduğu gibi fabrikasyon ve seri halinde imalatın başlaması, imalatta kullanılan ham maddenin değişmesi bazı el sanatlarının karakterinin değişmesine sebep olmuş veya tamamen ortadan kalkmıştır. Konu olarak ele aldığımız Belediye bu nevi el sanatlarından biridir. Sanatların en eskilerinden biri olan dokuma insanların iklim ve mevsimlere göre korunma mecburiyetinden örtünmek ve süslenmek ihtiyacından soğuk, toz, kir vesaire gibi dış amillere karşı mani olmak üzere bir vasıta teşkil eden mesken, yatak, örtü gibi mübrem malzeme ihtiyacından doğmuş<sup>2</sup> bir nevi kumaş ve dolayısıyla dokumacılık bir el sanatıdır. Dokuma ve dokumacılıkta bir halk sanatıdır. Halk sanatları insanların hayat ihtiyaçlarını sağlayacak faaliyetlerle başlar. En iptidai şekil olarak ham maddesi pek çok olmakla beraber başlıca yün, keten, ipek ve pamuğun bükülüp dokunmasıyla meydana gelmiş, zamanla 'ihtiyaca göre değişmiş ve her milletin kültür ve refah seviyesine uygun bir şekilde yükselmiştir<sup>3</sup>. Konu olarak

aldığımız Beledide bir nevi dokuma olup yurdumuzun İzmir, Bursa, ve Konya bölgelerinde dokunmuştur. Burada Belediye dokumasını ele almadan önce dokumacılığın tarihçesine temas etmeyi faydalı buluyoruz.

Dokumacılığın kısa tarihçesi : Ham maddesine göre insanların ilk temas halinde buldukları hayvanların tüylerinden istifade edildiği ilk akla gelen şeklidir. İnsanlar ilk olarak avladıkları hayvanların postlarını örtünmek ve buldukları yeri süslemek için kullanmışlarsa da dokuma için bu postların yünlerinden istifade etmek ilk düşünülen şekildir. Hatta tepilip dövülerek yapılan ve keçe ismi verilen bir nevi kumaş ilk kullanılan şekli olmalıdır<sup>4</sup>. Önceleri koyun, geyik, ceylan, öküz ve tavşan gibi hayvanların kılları dokumacılıkta kullanılmış diğer dokuma maddesinden ketenden dokuma yapılması yünden daha sonra tarım işlerinin gelişmesi ve ham maddelerinin iyi işlenmesini sağlayan usullerin öğrenilmesinden sonra yapılmıştır<sup>5</sup>. Diğer taraftan bu böyle olmakla beraber dokuma tezgahları bulunmadan evvel dokuma yerine çeşitli bitkilerin lifleri elle örülerek ilk iptidai kumaş meydana getiriliyordu<sup>6</sup>.

Dokumacılığın başlangıcı ham maddesi ile ilgili olduğundan dokumacılığın doğuşunu ham maddesinin bulunduğu yere göre bağlarlar. Dokumacılık, Beaumont'a göre M.Ö. 3701- 3000 yıllarında, Lewiss G. Griffin'e göre M.Ö. 3400, Kazım Dirik'e göre

<sup>1</sup> Bu konunun hazırlanmasında yardımlarını gördüğüm Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Şube Müdürlerinden Arkeolog Mahmut Akok ile Teknik Ressam Bengi Toros'a İstanbul Tüccarlarından Hüseyin Kocabaş ile Hocam Sayın Kenan Özbel'e ve evvelce Tire'de iken Efes Müzesine nakledilen Davut Dereli'ye teşekkür etmeyi bir borç bilirim.

<sup>2</sup> Macide Gönül. Eski Dokumacılığın Yurdumuzda gelişimi I. Türk Folklor Araştırmaları. Ağustos. 1967 Sayı. 217.

<sup>3</sup> Nurettin Yatman. Türk Kumaşları Sergisi, Sergi kataloğu S. 11. Ankara Halkevleri Tarih ve Müze Şubesi Ankara 1945 Maarif Matbaası.

<sup>4</sup> Hikmet Gürçay. Keçe ve Keçecilik. Türk Etnografya Dergisi IX S. 22.

<sup>5</sup> Kenan Özbel. Kılavuz Kitaplar XI. El Sanatları III. Eski Türk Kumaşları S. 5.

<sup>6</sup> Hikmet Gürçay. Aynı eser. S. 22 ve Kenan Özbel El Sanatları-Türk Kumaşları S. 13.

Orta Asya'da M.Ö. 2300, Pope imalatta yünün ilk olarak kullanıldığını kabul eder ve bu bakımdan ilk dokumacılığın tarihlerinde M. Ö. 3000 yılında Orta Asya'da başladığını kabul etmektedir<sup>7</sup>. Fakat bazı ilim mensupları dokumacılıkta keten ve pamuğun da önemli rol oynayacağından bahisle bu gibi maddelerin fazlasıyla yetiştiği sıcak bölgelerde bilhassa Mısır'da başladığını iddia ederler. Beaumont ve Griffin bu fikirdedirler<sup>8</sup>. Fakat memleketimizde Konya İli Çumra İlçesi dahilinde Çatalhöyük ismi verilen mahalde 1962 yılında James Mellaart idaresinde yapılan arkeolojik kazılarda bulunan, Helboek ve Burnlan tarafından incelenen ve halen Ankara Arkeoloji Müzesinde muhafaza edilmekte olan dokuma parçaları Neolitik devre M. Ö. 6000 yıllarına ait olup en eski dokuma örneklerini temsil etmektedir. Çatalhöyük'te kil tabakaları arasında yangın geçirmiş kültür katları arasında bulunan bu ufak parçalar halinde elde edilen kısımlar dokumacılıkta oldukça ileri bir teknik göstermelerinden dokumacılık tarihinin daha evvele gitmesi icap ederse de şimdilik elde en eski örnek bu Çatalhöyük örnekleridir<sup>8</sup>. Diğer taraftan Yümüktepe veya Soğuksu tepe'de yapılan kazılarda yine Kalkolitik katlarda M. E. 2800 yıllarına ait taştan tezgah ağırlıkları ve bir odada bir dokuma tezgahının istinat ettirildiği izlerin bulunması burasının bir dokuma mahalli olduğunu göstermektedir<sup>10</sup>. Ayrıca yine Mellaart tarafından The Illustrated London News de 1959 yılında The Royal Treasure of Dorak. A first and exclusive Report of a Clandestine excavation which led to the most important discovery since The Royal Tombs of Ur başlığı altında yayınlanan bir yazıda Bursa'nın Dorak köyünde bulunan eserler

arasında bir dokumanın da mevcut olduğu bildirilmektedir<sup>11</sup>. Bunların yanında 1957 de Tokat'ın Erbaa İlçesi yakınında Horoztepe'de bulunan tunç devrine ait Kirman ile Alacahöyük 'te Bakır çağ tabakalarında bulunan gümüş Kirman birer dokumacılık aletidir. Denizli yakınındaki Beycesultan'da Kalkolitik ve Bronz çağ tabakalarında Boğazköy'de Hitit tabakalarında ve Alişar'da değişik kültür katlarında bulunan ağırşaklar birer dokumacılık vesikalarıdır. Alişar'da kalkolitik çağa ait kumaş parçaları ve Gordion'da bulunan M. Ö. VIII. Yüzyıla ait dokuma parçaları dokumacılığın memleketimizde yerleşmiş köklü el sanatlarından birinin olduğunu göstermektedir<sup>12</sup>. Anadolu'dan başka dokumacılığın en önemli yapıma merkezlerinden biri de Mezopotamya'dır. Babil ve Asur da dokumaları ile isim yapmış olup Babil dokumaları tarihte önemli yer almaktadır. Bunların yanında Mısır, İran ve Hint el dokumacılığında mühim yer tutmaktadır. Mısır'da M.Ö. 2000 yıllarına tekabül eden bir el tezgahı müessesesinin bulunması Mısır'da da bu sanatın kökleri hakkında fikir vermektedir. Dokumacılık daima tekamül ederek gelişen bir sanattır bu tekamül muhtelif örneklerle tesbit edilmektedir. Elimizde bulunan Roma devrine ait bir tezgah örneği, tezgahın tekamül etmiş bir örneğini vermektedir. (Resim 1.)

#### TÜRK DOKUMALARI

El sanatları bölgelerin hususiyetlerine göre biri birinden habersiz olarak doğmakta ve ayrı ayrı gelişmektedir.<sup>13</sup> Dokumacılık yukarıda da temas ettiğimiz gibi Neolitik devrinden beri Anadolu'nun köklü el sanatlarından biridir. Her bölgenin eski sanat geleneklerine ve bunun devamına gayret gösterdiklerinden<sup>14</sup> Ana-

<sup>7</sup> - Macide Gönül. Türk Halı ve Kilimlerinde Sembolik Kuş Şekilleri. Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi. Antropoloji Dergisi 1965 S. 209.

<sup>8</sup> - Macide Gönül. Eski Dokumacılık ve Yurdumuzda gelişimi I. Türk Folklor Araştırmaları. Ağustos 1967 Sayı. 217.

<sup>9</sup> - Macide Gönül. Aynı Eser.-

<sup>10</sup> - Macide Gönül. Aynı Eser.

<sup>11</sup> - James Mellaart. The Royal Treasure of Dorak. A first and exclusive Report of a Clandestine excavation Which led to the most important discovery since The Royal Tombs of Ur. The Illustrated London News 1959.

<sup>12</sup> - Macide Gönül. Her iki aynı eser.

<sup>13</sup> - Hikmet Gürçay. Aynı eser S. 22.

<sup>14</sup> - Macide Gönül. Türk Halı ve Kilimlerinde sembolik kuş şekilleri. Aynı eser. S. 216.

dolu'da yerleşmiş olan Selçuklular Anadolu'nun yerli dokuma sanatı ile Orta Asya'dan getirdikleri Asya dokumacılığını birleştirmişlerdir. Böylece Anadolu'da Türk Dokumacılığının başlangıcı Selçuklularla temsil edilmektedir. Memleketimiz müzelerinde Selçuk kumaşlarından nümeler bulunmamakla beraber, bazı Avrupa müzelerinde güzel örnekler vardır. Londra'da Victoria-Albert Müzesindeki üzeri Alaaddin Keyhüsrev yazılı 1210-1237 yılları arasına ait kumaş parçası<sup>15</sup> ve Lion müzesindeki Anadolu Selçuklularına ait Kemha parçası<sup>16</sup> burada zikredilecek parçalardandır. Ayrıca Sultan Alaaddin tarafından Osman Bey'e gönderilen hediyeler arasında Dibayi rumi isminde bir kumaş bulunmaktadır. Selçuk Dibası demek olan bu isim **XVIII.** yüzyıla kadar kullanılmıştır. Çatma Kadifesi Pelengi gibi bazı kumaş isimlerinin Selçuklular zamanında da kullanıldığına tesadüf edilmektedir.

Ancak bu kumaşlar zamanımıza kadar gelememiştir. Fakat bu san'at Osmanlı dokumacılık sanatının nüvesi olmuştur.<sup>17</sup> 1364 senesinde Murat 1. in oğlu Beyazıt ile Germiyanoglu kızının nişanlanması dolayısıyla verilen hediyeler arasında bazı kumaşlar da bulunmaktadır<sup>18</sup>. Bu da bize Selçuklular ile diğer beyliklerde ilerlemiş bir dokumacılık sanatının mevcudiyetini göstermektedir. Esasen Prof. A. J. Woce'nin dediği gibi Türk kumaşları, gerek mükemmel dokunmuş, gerek malzeme zenginliği, gerek desenlerinin güzelliği itibarıyla, belli başlı bir mevki tutmaktadır<sup>19</sup>. Türk kumaşları en büyük ilerlemeyi Osmanlılar zamanında göstermiş Batı'daki İtalyan ve Doğu'daki İran komşularının sanayiinden hemen hiç müteessir olmadan terakki etmiştir<sup>20</sup>.

<sup>15</sup> - Ernst Diez-Oktay Aslanapa. Türk Sanatı 1955 S. 259 Şek. 474.

<sup>18</sup> - Ernst Diez-Oktay Aslanapa. Aynı eser. S. 260 Şek. 475.

<sup>17</sup> - Tahsin Öz. Türk Kumaş ve Kadüeleri

I. S. 7-8. Milli Eğitim Basımevi 1946 - İstanbul.

<sup>18</sup> - Aşık Paşazade. Tevârihi Ali Osmanî. Matbaai Amire 1332.

<sup>19</sup> -Tahsin öz. Aynı eser. S. 1.

<sup>20</sup> . Nurettin Yatman. Aynı eser.

3 Nisan. 1924 tarihinde Topkapı Sarayı Müze haline konuluncaya ve buradaki kumaşlar tasnif edilip tanıtıluncaya kadar Türk Kumaşları hakkındaki malumat pek az ve yanlış bir tanıtma yolunu tutmuştu. Ancak bu tasniften sonra doğru bilgi elde edilebilmiştir<sup>21</sup>. OsmanWar zamanında başlangıçta Bursa Türk Kumaşçılığında mühim bir merkez olduğu, Bursa'da bilhassa XV. yüzyılda nefis kadife ve kumaşlar yapıldığı görülmektedir. Murat 11.'nin 1424 senesinde Alman İmparatoru ve Macar Kralı Sigismond'a gönderilen hediyeler arasında ipekli kumaşlarda bulunması 1486 (H. 892) tarihli listede Bursa'nın çatma kadifelerinden bahsedilmesi, Bursa kumaşçılığının üstünlüğünü, ayrıca Topkapı Sarayı Müzesinde mevcut listelerde doksan bir adet Bursa kumaş isminden bahsedilmesi Bursa'da değişik ihtiyaca göre çeşitli imalatın yapıldığını göstermektedir<sup>22</sup>. Türk kumaş ve dokumacılığının XV. yüzyılda karakterini ve üstünlüğünü kaybetmemesi için hükümetçe çeşitli tedbirler alınmış XVI. yüzyılda Dokumacılık Sanatı yalnız Bursa'ya münhasır kalmamış, İstanbul'a da intikal etmiş ve İstanbul'da o kadar inkişaf etmiş ki imalathaneler dahi bir fermanlarla tahdit edilmiş İstanbul'da Saray mensuplarının elinde bulunan kumaş kerhaneleri pek çoğaldığından Kanuni Sultan Süleyman zamanında tahdit edilmiştir. Böylece bir vakitler Bursa'ya inhisar eden bu sanat fetihten sonra İstanbul'da yerleşmiş ve inkişaf etmiştir<sup>23</sup>.

Fakat Çin'den Avrupa'ya kadar aranan ve isim yapmış olan Türk Kumaşlarında XVII. yüzyılların başlarından itibaren bir gerileme başlamış, hele Bursa Kadifeciliği **XVIII.** yüzyıl nihayetlerinde artık büsbütün kaybolma durumuna düşmüştür<sup>24</sup>. Osmanlı dokuma sanayii 1815- 1820 yıllarında tam ve kati inhitata girmiştir. Bu Milli Sanayimizin çökmesine

<sup>21</sup>. Tahsin Öz. Aynı eser. S. önsöz il.

<sup>22</sup> -Tahsin öz. Aynı eser. S. 29.

<sup>28</sup> -Tahsin Öz. Aynı eser. S. 45.

<sup>2</sup> . Nurettin Yatman. Aynı eser. S. 21.

amil olan sebeplerden biri ve en mühimi de dahili gümrüklerinizdir. Çünkü Türkiye'nin bir şehirden diğer bir şehrine, bir iskelesinden diğer bir iskelesine nakledilen her maldan gümrük resmi alınıyordu. Bu dahili gümrükler tanzimattan sonra devam etmiştir.<sup>25</sup> Bütün bunlar yalnız dokumacılığın değil her sanatta bir gerilemeye doğru gitmesine sebep olmuştur. Bu gerilemeye mani olmak için bazı tedbirler düşünülmüştür.

Kumaşçılık sanatının tamamen durduğu bir sırada 1843 senesinde Hereke'de İplik kumaşlar yapılmak üzere bir fabrika dahi kurulmuştur.<sup>26</sup>

### DOKUMACI ESNAFI

Türk kumaş ve dokumalarının XV. yüzyıl sonlarından itibaren büyük bir yükseliş göstermesinde muhtelif faktörlerin mühim tesirleri olmuştur. Daimi kontrol ve iyi kumaşa gösterilen aşırı rağbet bunun başlıca amillerindendir. Çünkü dokumacılığın içinde rolü önemli idi. Esnaf teşkilatında her husus bir esasa bağlanmış olup bunun dışında hareket edenler cezalandırılır hatta sanattan bile ihraç edilirdi. Mesela bir dokumacı çırağı, en az 1001 gün çalışarak ancak ustaları tarafından ehliyeti tasdik edilirse kalfa oluyor yine kalfaların da bu kadar müddet sonra yaptıkları iş, ustaları, yiğitbaşlı, şeyhleri tarafından beğenilirse usta olabiliyor, törenle peştemal kuşanıyordu. Yani bir nevi diploma ve icazet alıyordu.<sup>27</sup> Buna örnek olarak M. Cevdet'in "Zeyli ala faslı fi ibni batuda" adlı eserinden merasim esnasında yapılan işleri söylenen sözleri örnek olarak almakta fayda gördük burada usta çırak veya kalfaya, taşı tut, altın olsun, Allah seni iki cihanda aziz etsün, geçenler, erenler, pirlar daima yardımcın olsun Allah rız-kını bol etsün, yoksulluk göstermesin, kahyalarının nasihatlarını ve benim sözlerimi tutmazsan ana, baba, hoca, usta

<sup>25</sup> Nurettin Yatman. Aynı eser. S. 37.

<sup>26</sup> Tahsin Öz. Türk Kumaş ve Kadifeleri 11. Milli Eğitim Basımevi 1951 - İstanbul S. 55.

<sup>27</sup> Tahsin Öz. Aynı eser. S. 1.

hakkına riayet etmezsen, zubün edersen, gayri müslim hakkını, yetim hakkını alırsan Allah mehillerinden saklınmazsan yirmi tırnağım ahret gününde boynuna çengel olsun denilmekte ve bu nasihattan sonra yemekler yendiği, ziyafet yapıldığı ve ehli hirefin sandıkları bulunduğu bahsedilmekte ve bu sandığa ait evrak ve paranın çeşitli cins ve renkte keselere, yani şer'i hüccetler Atlas keseye tapu senetlerin yeşil keseye, vakıf paraların örme keseye, alacak senetlerinin kırmızı keseye, masraf senetlerinin beyaz keseye, tahsili kabil olmayan senetlerin de siyah keseye konulmasının mutad olduğu belirtilmektedir.<sup>28</sup> Görüldüğü gibi esnaf teşkilatlarında her husus bir esasa bağlanmış bulunuyordu.

Kumaşların istenilen nefasette dokumalarını sağlamak için kumaşı tesbit edilen en ve boyda dokunması sağlanırdı. Sim veya altın işlemeli kumaşlarda işlenecek sim ve altın miktarlar ve fiatları tesbit edilir. bunlar zaman zaman kontrol edilirdi. Kadılar vasıtasıyla esnafa duyurulurdu. Kumaşların çeşitlerine ve kalitelerine göre narklar konulurdu. Bazan Bursa Kadısına yazılan 1642 (H. 1052) tarihli hükümde belirtildiği gibi (ferman olmayınca sırma işlenmemesi) bildirilmekte ve ayrıca 1632 (H. 1042) tarihli diğer bir hükümde ise kumaş kalitesine itina edilmesi hakkında emirler verilmektedir.<sup>29</sup> Ayrıca kumaşların eni ve tel sayıları tahdit edilmekte ve bunların verilen talimata uygun olarak yapılıp yapılmadığı Kanunname-i ihtisab Bursa'da görüldüğü gibi kontrol edilmektedir.<sup>30</sup>

### BELEDİ DOKUMASI

Memleketimizde dokunmakta olan kumaşların çeşitliliği ve zenginliği narh cet-

<sup>28</sup> Tahsin Öz. Aynı eser. S. 1.

<sup>29</sup> Tahsin Öz. Aynı eser. S. 9.

<sup>30</sup> a) Kanunname-i İhtisabı Bursa. Topkapı Sarayı Müzesi Env. No : 1936 B S. 101. b) Salnameyi Vilayeti Hüdavendigâr Matbaai Vilayeti Hüdavendigâr 1288. c) Tahsin Öz. Türk Kumaş ve Kadifeleri il. S. 54. Milli Eğitim Basımevi 1951 - İstanbul.

d) M. Çağatay Uluçay. Manisa'da Ziraat, Ticaret ve Esnaf Teşkilatı S. 63. Resimli Ay Matbaası 1942-İstanbul.

vellerinden ve Şeri Mahkeme sicillerinden anlaşılmaktadır. Bunlar arasında konumuz olan Beledi kumaşının ismine de tesadüf edilmektedir.<sup>31</sup> Daha ziyade İzmir, **Manisa**, Bursa, Konya, Tire'de dokunmakta olan Beledi'ye Konya'da Veledi, Bursa, Tire ve Manisa'da Beledi ve diğer bölgelerde Karaoğlan dimisi ismi verilmektedir. Beledi lügat manası ile bir cins bez, yerli kumaş olarak geçmektedir<sup>32</sup>. Yukarıda söz konusu olan Bursa Salnamesinde ise iplikten mamı. l beledi tabir olunur bir nevi dokuma olarak zikredilmektedir<sup>33</sup>. Esasen Beledi'nin en eski dokumlarımızdan birinin adı olduğu, tarihi kayıtlara ve örneklerle göre Anadolu'da belirli olarak XVI ncı yüzyılda Tire'de daha sonra da Bursa da bu dokumalara tesadüf edildiği belirtilmektedir<sup>34</sup>. Ham maddesi pamuk ipliği olan bu dokuma Bogası ve Alaca gibi pamuklu dokumalardandır. Beledi dokumasının diğer dokumalardan ayrıldığı en bariz tarafı çift taraflı dokunmasıdır. Bundan dolayı en sağlam kumaşlardandır.

Dokuma'nın alt tarafı beyaz olup diğer tarafı beyaz, sarı, kırmızı, mavi, lacivert renklerde. Bu çift taraflı kumaş dokumanın desenleri ile birbirine birleşmektedir. Yatak yüzü, perde, sedir döşemesi olarak kullanılan bu dokuma dokunmasındaki güçlük, tezgahının karışıklığı ve zamanla bu hizmetleri görece başka kumaşların dokunuşu bu dokuma sanatının gerilemesine ve esnaf teşkilatlarının kaldırılışından sonra himayesiz kalan bu sanatkarlar desenlerinde de bir yenilik getirememelerinden artık kaybolma tehlikesi ile karşı karşıyadır. Bu gün için bu sanatı icra eden yalnızca Tire'de iki sanatkar kalmıştır. Hatta bir ara işlerini bir türlü düzenleyemeyen Beledi esnafının Bursa ve Tire'den Suriye'ye nakletmek suretiyle oralarda icrayı .sanat eylemeye mecbur

oldukları görülmüştür<sup>35</sup>. Halen Tire'de Resmi kanaldan tevzi edilen pamuk miktar ve nevi ve Kooperatif tarafından tesbit edilen çözgü miktarı bunun ham maddesini sağlamaktan uzaktır. Halen Tire de mevcut olan iki tezgah sipariş olduğu takdirde Beledi dokunmaktadır. Fakat ufak siparişler maliyeti artırdığından bu iki tezgahta çalışamaz haldedir. Belediler de diğer kumaşlar gibi ala ve edna olmak üzere iki sınıfa ayrılır. Malzeme, dokuma bakımından daha iyi olanlar ala sınıfına diğerleri edna sınıfına dahil edilirler.

### BELEDİ DOKUMA ESNAFI

Beledi dokumacılığı da diğer esnaf teşekküllerinde olduğu gibi köklü bir teşkilata sahiptir. Bu beledi dokumalarının da diğer teşkilatta olduğu gibi bağlı buldukları gedikleri vardır. Bu teşkilat diğer dokumacı esnafı gibi (H. 1277) tarihine kadar devam etmiştir<sup>37</sup>. Burada da diğer esnafta olduğu gibi ticarethane sayısı ve tezgah sayısı tahdit edilir bunun dışında hiç bir kimse müsaade alınmadan ticaret- hane açamaz ve ticarethanelerine tezgah ilave edemezdi. Beledi esnafından biri terki sanat ettiğinde kendisinin malik olduğu ustalık hakkı esnafın içinden yetişmiş . bir kalfaya verilirdi. Esnaftan vefat edenlerin yerine getirilen usta müte- vefanın vereselerine bir miktar para verilerek tezgahını aletleri ile birlikte devre- dilir başlangıçta bunlara gedik denilirdi sonraları ustalara bu ad verilmiştir. Böyle- ce gediklik icrayı sanat ve ticaret yapabilme selahiyeti manasına kullanılmıştır. Beledi dokuma esnafının da kademelendirilmeleri bir takım esaslara bağlanmıştı. Bir çocuk 9-10 yaşına gelince bir merasim ile ustasının yanına verilir. Çırac babalan çok zaman (eti senin kemiği benim) tabirini kullanırlardı<sup>38</sup>. Yeni işe başlayan çocuğa müptedi denir. Bu dükkani, çırac ve kalfaları öğre- ninceye kadar ayak hizmetlerinde kul-

ar- M. Çağatay Uluçay. Ayni eser S. 63.

32 - a) Şemsettin Sami. Kamus-u Turki "Beledi" maddesi. b) Cumhuriyet Ansiklopedisi. "Beledi" maddesi.

33 - Tahsin Öz. Ayni eser il. S. 54.

34. Kenan Özbel. El Sanatları XIV. Beledi Dokumaları. S. 1.

36 - Kenan Özbel. Ayni eser S. 4.

36 - Kenan Özbel. Ayni eser. S. 4.

37 - Ahmet Rasim Osmanlı Tarihi Cilt il.

Faide kısmı.

38 - M. Çağatay Uluçay. Ayni eser.

lanılır. Bunları öğrendikten sonra dükkan- da çalışmaya başlar çıraklıktan kalfalığa ve kalfalıktan ustalığa geçerken bir takım merasime tabi tutulur. Kalfalık müddeti aşgari üç senedir. Bu müddetler tahdit edilmiş değildir, bu şahsın zeka ve kabiliyetine bağlıdır. Yapılacak merasini bütün esnafın iştiraki ile bir mesire yerinde yapılırdı. Bu merasimlerin masrafı esnaf- tan teamiye adı altında toplanan paradan karşılanırdı. Ayrıca esnaf tarafından satın alınmış olan yemek pişirmeye mahsus araçlar esnaf bayrakları ve çadırlar yiğit başı tarafından muhafaza edilir, bu gibi günlerde kullanılırdı.

Bu eşyalar her yiğit başı seçiminde birinden diğerine devir ve teslim edilirdi. Beledi esnafının bu eşyalar arasında bulunan esnaf Bayrakları ayrı bir hususiyet taşırdı. Muhtelif ölçüde olan Bayraklardan bir kısmı direklerle geçirilir bir kısmı da merasim sırasında fita gibi öne gerilirdi. Beledi esnafı arasında bu fita germe veya dolama usulü pek revaçta bulunan bir şeydi bunlar kalfa veya ustalıkları için merasim yapılmış olanların beline dolanırdı. **Resmi** bayramlarda da bu bayraklar beledi esnafının alayı önünde geçerdi.

#### BELEDİ ÖRNEKLERİ

Bunlar arasında en önemli olarak görülen (Resim: 2)deki eser Bursa'da dokunmuş olup, bir sanduka örtüsü olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat eskiden Türk büyüklere ve büyük din adamlarına ait mezar sandukaları üzerindeki puşidelerin hazan bayrak gibi kullanıldıkları da göz- önünde tutulursa bu bir esnaf bayrağı olarak ta kabul edilebilir. Üst tarafında küfi yazı yazılan "Ameli Ahmet Bisivasi bin-Ivas Biltiha İzniki ve Simhanei Muhammet" ibaresinden dokumanın ipliğinin İznik'te Mehmet adlı birinin imalathane- sinde hazırlayıp Sivas'lı Ivas oğlu Ahmet tarafından dokunduğu anlaşılmaktadır. Muhtelif bordürler içinde bitgi, çiçek aslı- dan yapılmış rozet, gülbezek, geçme ve örme motifleri vardır. Bordürlerin kenar çizgileri ile içerisinde köşelerde yer alan motifleri çevreleyen kısımlarda kelime

tevhit, ayeti kürsü, Elhan sureleri küfi yazılarla yapılmıştır. Ayrıca doldurma mo- tifi olarak bademler ve satrançlı küfi yazısı şeklinde Ali ismi dörder defa yazılmıştır. Ortada Cehar-yar güzün (Allah, Muham- met, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali) isimleri yazılmıştır.

Yine puşide olması muhtemel diğer bir örnekte (Resim 3 ve 7) satırlar halinde bir satırı ters bir satırı yüz olmak üzere kelime tevhit "La İlahi İllallah" tabiri tekrerrür etmektedir. Bunun baş tarafında yukarıdan aşağıya doğru rozet motifleri yer almak- tadır. Diğer bir örnekte bunun da puşide olması muhtemeldir fakat beledici esnaf bayrağı olarak kaydedilmektedir (Resim 4). Bunun bir tarafında iki sıra mukabil tarafında da bir sıra rozetlerle süslü bordür vardır. Üzerinde bir kısmında yine tersli yüzü olarak Kelime tevhit ve ayrıca iki sıra halinde bir elif etrafında "Allah" kelimesi dört defa tekrerrür etmektedir. Ala veya Aliyülala sınıfına dahil edilebilen bu dokumalardan başka üzerlerinde man- zara tasvirleri bulunanlardan birinde (**Re- sim 5**) eski örneklerinde olduğu gibi, satrançlı küfi ile besmele şerife ve Kulhü- vallahü ahah ayeti ve bunun altında bir metop içinde "bu fenden sanü kimdir dersen pir (?) zade duacı Mustafadır" yazılıdır.

Mihrap şeklinde düzenlenen bu doku- manın bir esnaf bayrağı olduğu muhakkak- tır. Üzerindeki motiflerden XVII. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır." Mihrabiye- nin taç kısmında fesüphenallahü ve hüve semeül alim" aşağı kısmında lale, karanfil motifleri ortada selvi ağacı arasında iki katlı çatılı bir bina yer almaktadır. Diğer bir örnekte (Resim 6) yine mihraplı gurupa girmekte ve rozetlerle tezyin edil- miş bir zemin üzerinde bir pano içinde cami resmi tasvir edilmekte dört minareli camiinin geniş kapısı üzerinde "Allah" kelimesi yer almakta ayrıca biri ters ve diğeri yüz olmak üzere "billah" kelimesi vardır. Minareler arasında mihrabiye- nin taç kısmında yine çatılı iki minareli bir cami şekli üzerinde besmele, "ya kafi" kelime tevhit ve tacın dışında sene (H. 964)

tarihi vardır. Minareler arasında "Allah(?) baki ömrü fani El mal ari Vel rab baki" vecizesi ve cami tasvirli metop'un iki yanında sağda "El haya mine! iman" sol tarafta "El fakri fahri" yazılıdır.

Kenan Özbel tarafından neşredilen XVII. yüzyıla ait bir Bursa Beledi dokuması da bir esnaf bayrağıdır. Bu da mihrablı guruba dahil olmaktadır<sup>39</sup>. Ayrıca yine Kenan Özbel tarafından Konya Müzesine hediye edilen parçalar arasında bulunan bir örnek<sup>40</sup> (Resim 8) eski guruba dahil edilmelidir bunların da puşide olması muhtemeldir. Ayrıca yine Kenan Özbel tarafından neşredilen<sup>41</sup> elimizdeki örnek (Resim 9) eskiler ile yeni örnekler arasında bir intikal safhasını temsil etmektedir. Bursa'da dokunmuş olan bu örnekler de iç içe geometrik desenlerden ibarettir. Bunların yastık başları olduğu belirtilmektedir.

Evvelce pamuk ipliği ile dokunan bu dokumanın yeni örnekleri şimdi Tire'de iplik ipek ve sentetik iplik karışığı olarak ta dokunmaktadır. Yeni örneklerin tamamında da geometrik motifler ve daha ziyade göz alıcı renkler kullanılmaktadır. (Resim 10-14).

### BELEDİ ESNEFI BAYRAKLARI

Esnaf bayraklarının esnaf nezdinde eskiden büyük bir değeri vardı. Bilhassa beledi esnafının bayrakları dokunuşları itibariyle ayrı bir değer taşırdı. Belirtildiği gibi direklere takılarak ve fita gibi öne gerilerek kullanılan bu esnaf bayrakları değişik eb'adda idi. Bursa'daki Beledi esnafı son Yiğitbaşı Hasan Yiyek (Resim 15) tarafından evinde muhafaza edilen esnaf bayrakları muhafaza edildiği ev ile birlikte yanmıştır. Tesadüfen bu bayrakların elde kalan fotoğraflarından istifade edilerek bir fikir verilebilmektedir<sup>42</sup>.

<sup>39</sup> . Kenan Özbel. Beledi Dokumalarından örnekler. S. S.

o - Kenan Özbel. Aynı eser. S. 3.

<sup>41</sup> . Kenan Özbel. Aynı eser. S. 10 ve 14.

u - Hüseyin Kocabaş elinde bulunan Beledi esnaf bayrakları burada değerlendirilmiştir. Aynı bayraklar daha önce Kenan Özbel tarafından da "Beledi Dokumaları" adlı makalede neşredilmiştir.

Bu bayraklar hakkında beledi dokumalarından bahsedilirken kısaca bahsedilmiştir.

### BELEDİ KUMAŞLARINDA SÜSLEME VE MOTİFLER

Süs ve bezeme konusu bakımından bu kumaşlar incelendikte, dokuma tarzının elverişli olabilecek bir karakter içinde geliştirilmiş olduğu görülür.

Süslemede genellikle bir geometrik tanzim ve tertip göze çarpar. Süsleme konusu olan motifler, bitki ve çiçek aslından yapılmış rozet, gülbezek, geçme ve örmeler ile küfi yazı ile tertipli metop-bordür ve çerçeveler şeklinde görülür.

Bunlarla beraber bugün beledi esnafı arasında Düzbastı, altı parmak, evsat, sepet ve halüp isimli desenler ve ayrıca isimlendirilmemiş desenler mevcuttur. Bazı tertip dokumalarda, ayrıca mihrablar tertibinde kutsal ifadeli cami, köşk ve servi tasvirleri vardır (Resim 5-6). Bunlar başlı başına maksatlı olarak yapılmış kompozisyonlardır. Bazılarında da lale, karanfil motifleri diğer motifler arasına yerleştirilmiştir (Resim 5).

Beledi kumaşlarda genel süsleme kompozisyonlar; yan yana ve geometrik ulemalar tarzında olduğu gibi, bir kısmı da çevre ve sıralı serfme tarzındadır (Resim 16-24). Süs kompozisyonları içinde görülen küfi yazılarından bir kısmı, bordürler halinde bir kısım da, diğer motifler gibi metop ve rozetler şekilde yer almışlardır (Resim 26-27).

Beledi dokumalarında kullanılmış yazı motifler, santrancı küfi denilen bir tarz yazıdır. Bunlarda kullanılmış yazı tarzı tam karakterindedir. Bütün metop ve bordürlerde usul dışı bir yazı görülmez.

Yazı kompozisyonları arasında, kelime tevhit, ayeti kürsi, Elham ayeti ile, Allah, Muhammet, Ali ve Cihan yarın adları görülmektedir. Beledi dokumalarındaki süslemede kullanılmış olan renkler de kendi tekniğine has özelliktedir. Genel olarak süs motifleri beyaz ve kırmızı renkte bırakılmıştır. Kumaşın zemin renkleri, yeşil, kırmızı ve koyu mavi olarak görülmektedir. Süsleme kıymetini artırma bakı-

mından sırmanın da kullanılmış olması gereğine göre altın ve gümüş renginin de bulunduğunu düşünebiliriz.

Düz ve sade ifadeli geometrik süslerle hazırlanmış olan kumaşların, ulu orta döşemelik oldukları anlaşılacakla beraber, üzeri yazılı, mihraplı ve kutsal anlamda tasvirli olan kumaşların da, sancak, secade ve sanduka örtüsü olarak kullanılmak üzere hazırlandıkları anlaşılmaktadır (Resim 2-4).

Sade ve düz ifadeli süsler, ölçülü metoplar şeklinde ulamaların tekrarları ile kumaşı doldururlar. Bazı tertiplerde de, orta göbekler, kenar çerçeveler ve köşelikler ile belirli bir parça kumaşı kompoze ederler.

Beledi dokumaları üzerinde bulunan süsleme motiflerinin sivil karakteri, Anadolu Türklerinin süsleme sanatı arasında gördüğümüz başka örneklerle kıyasla, XIV-XV. yüzyıllarda çoğunlukla gördüğümüz, halı, kilim, cicim motif ve dokumacılığını hatırlatmaktadır. Bilhassa santraçlı küfi yazı tipleri bu karakterleriyle XVI. yüzyıldan daha aşağı olamaz. Bu çağın çini süslemesi ve duvar nakışlarından benzer örnekleri gösterebiliriz.

Günümüzde bile bazı tezgahlarla dokunagelmekte olan, beledi tip kumaşların süs ve motif kompozisyonları itibariyle imalat başlangıçlarının XVI. yüzyıllarına ait bir Anadolu sanatı olması gerekmektedir. Bunun daha eski tarihlere de götürülmesi gerekmekte ise de elde bunu ispatlayacak bir örnek bulunmamaktadır.

Üzerlerinde manzara tasviri olan parçaları, resim üslubuna göre XVII. yüzyıl anlayışı olarak kabul edebiliriz.

#### BELEDİ TEZGAHI

Söylenildiğine göre Belediye tezgahı Tire'ye 300-400 sene önce Velede Emin isimli bir şahıs tarafından getirilmiştir. Kumaşa Velede ismi verilmesi de buradan gelmektedir. Bu şahıs Tire'de iki ayaklı (Pedahtalı) bir tezgah yaparak çalışmaya başlamıştır. Sonraları tezgah geliştirilerek pedahtaların sayısı 13'e hatta 15'e kadar çıkarılmıştır. Tezgah 3-4 metre uzunluğunda 2-3 metre yüksekliğindedir. Tezgahta tarakları idare

eden teşkilat tarafından başyarak pedahtalarda nihayet bulur. Burada Kenan Özbel tarafından dile getirilen şu hususları aynen almak faydalı olacaktır<sup>48</sup>.

"... Bu tertibatın heyeti umumiyesi (arka hasıl) ve (ön hasıl) olarak ikiye ayrılır ve faaliyeti dört ayaktan başlar. Bu faaliyete baş ağızlık, kavşak, sıkıyıldız, seyrek yıldız ve kol adları verilir. Kavşak ve baş ağızlık ile dokumalar ve diğerleri ile de motifler işlenir.

Bu faaliyet neticesinde beledi tezgahiyle iki kumaş birden dokunmakta ve bu iki dokumayı desenler birbirine bağlamaktadır. 24 gücüyle taksim edilmiş olan bu onüç pedal (ayak) çulhanın iki ayağı ile idare edilir. Dokumalar için iki mekik ve motifler için de renklerine göre muhtelif mekikler aynı çulhanın parmakları arasında yer alır. Bu şekilde bir başarı elde edilmesi büyük bir maharete bağlıdır. Ve bütün güçlük motiflerin işlenmesinde ken- 'dini gösterir. Tezgahta 22 şer çivi üzerine dolamak suretiyle hazırlanan çözgü ipliği kullanılır diğer taraftan bir çıkırıktaki iplik masıralara doldurulur. Altta pedahta denilen ve ayakla kullanılan pedallar vardır. Bunlara yukarıda kücü denilen dikey iplik demetleri bağlıdır. Pedahtalar ayak hareketleri ile kücülerin bağlandığı gürgen ağaçlardan yapılmış kesken denilen yatay çubuklar harekete geçirerek kumaşa desen verir. Mekik ile atılan iplik tefe ile sıkıştırılır. Dokunan kumaş Selmin denilen yuvarlak ağaca dolandır.

Türk dokuma sanatında müstesna bir yeri olan bir zamanlar sarayların tefrişinde kullanılan<sup>44</sup> fakat gerek dokunuşundaki güçlük ve gerekse mahdut kullanma yeri oluşu ve zamanla ham maddesinin yerini başka maddelerin alışı ve nihayet dokuma sanatının el sanatları çerçevesinden çıkışı ile fabrikasyon imalata geçilmiş olması ile beledi dokumacılığında eski değerini kaybetmiş ve tarihin sinesine gömülmektedir.

<sup>43</sup> - Kenan Özbel. Aynı eser. S. 4.

<sup>44</sup> - İstanbul'da 1871 yılında Serkis Balyan tarafından inşa olunan ve 10 Ocak 1910 tarihinde Çarşamba günü tamamen yanarak bir harabe halini alan Çırağan Sarayının Belediye Dokumaları Bursa'da bu makalenin yazarının büyük dedelerinden Abdullah efendi tarafından dokunmuştur.





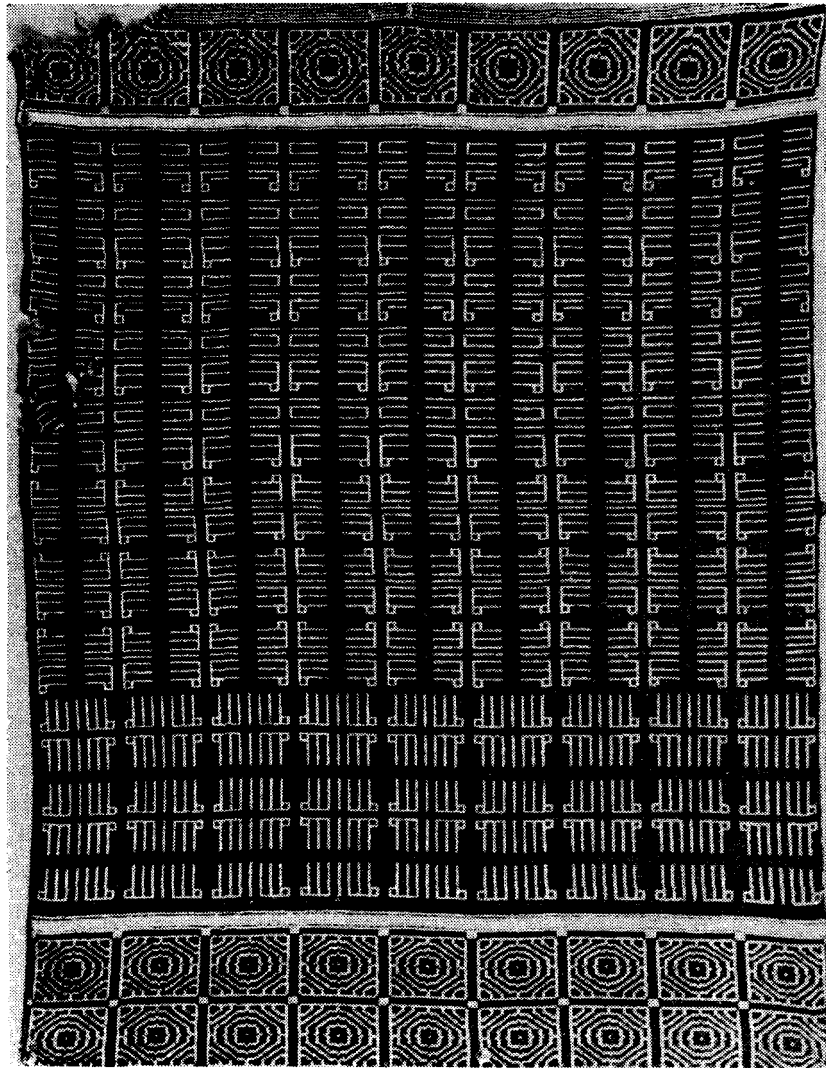
Res. 1



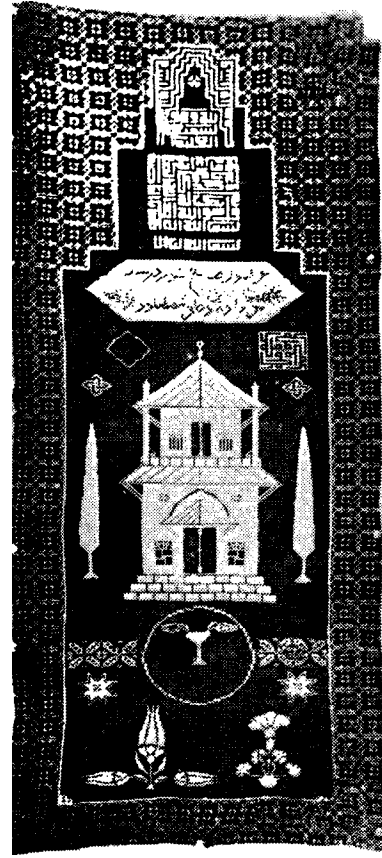
Res. 2



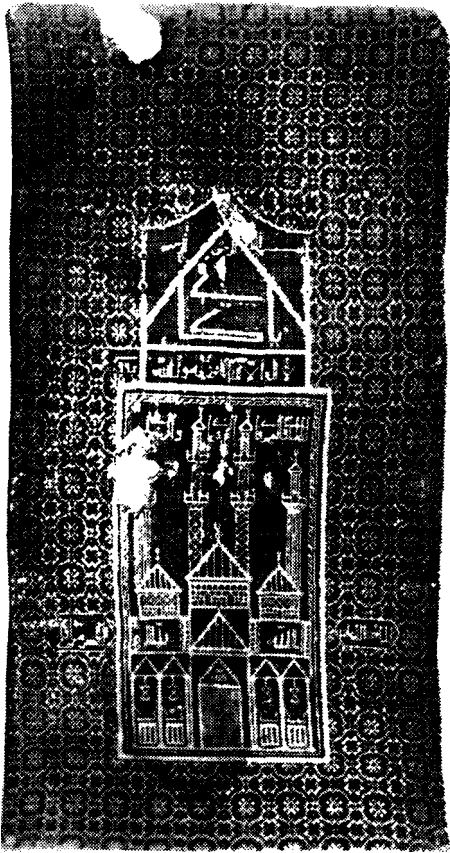
Res. 3



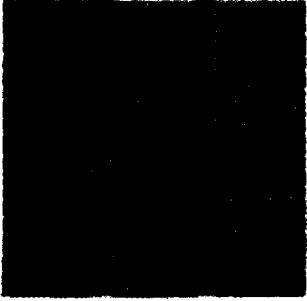
Res. 4



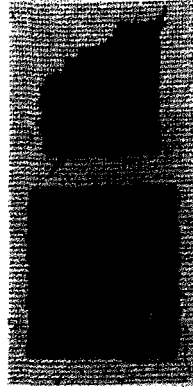
Res. 5



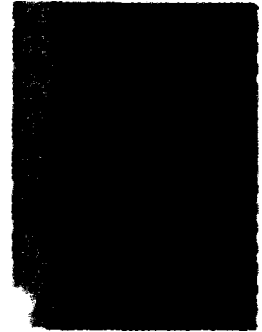
Res. 6



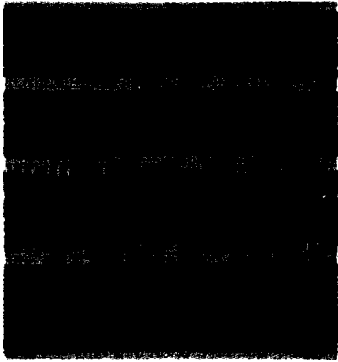
Res. 7



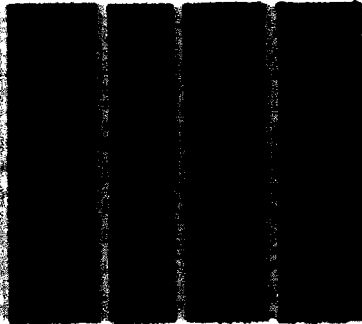
Res. 8



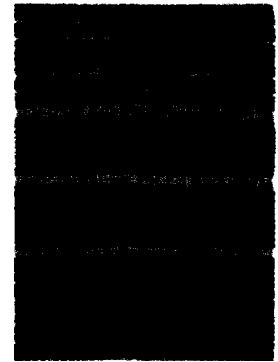
Res. 9



Res. 10



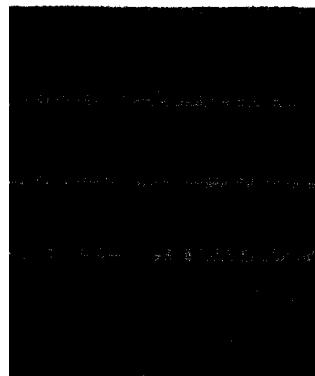
Res. 11



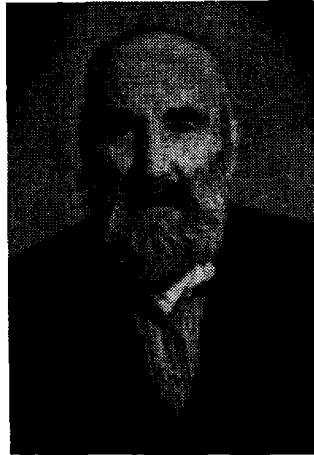
Res. 12



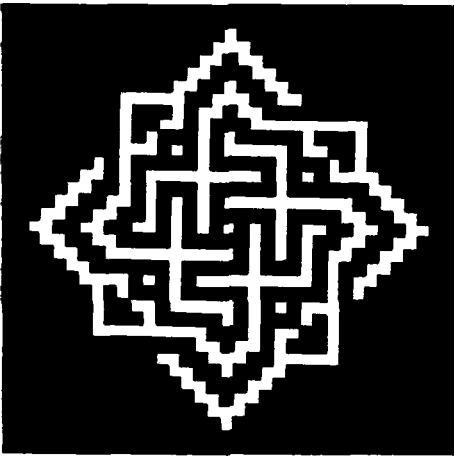
Res. 13



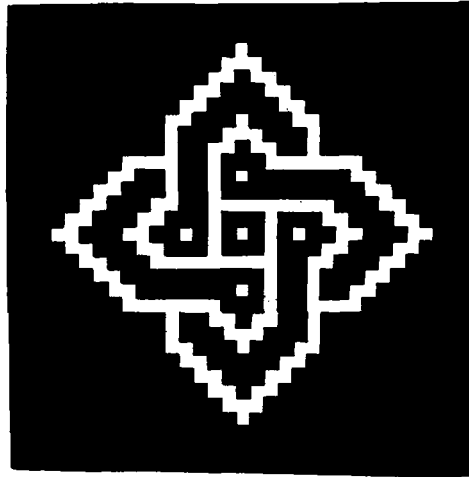
Res. 14



Res. 15

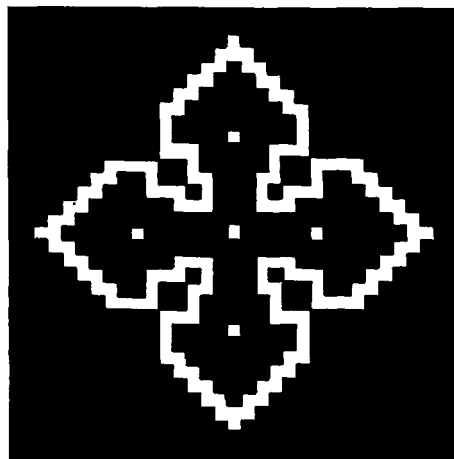


Res. 16#

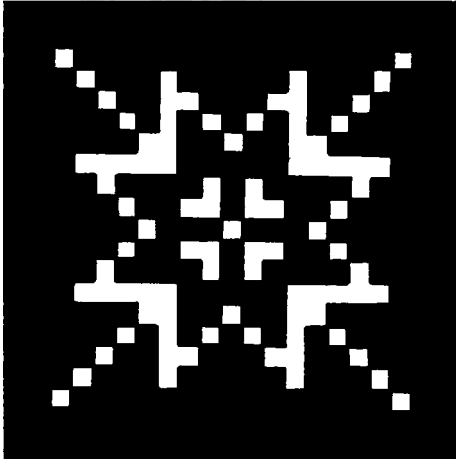


Res. 17

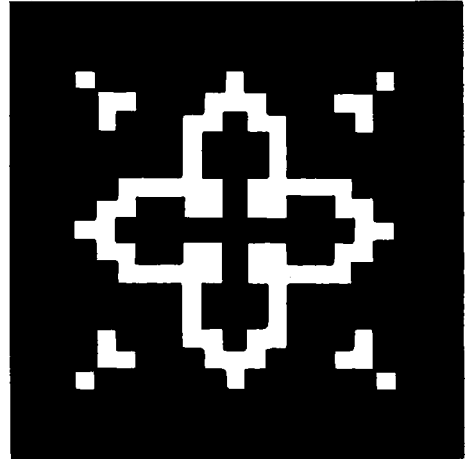
& # /



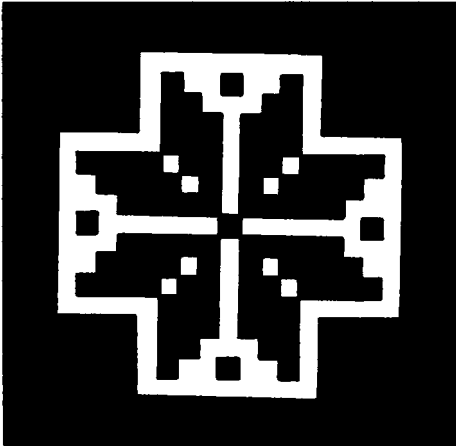
Res. 18



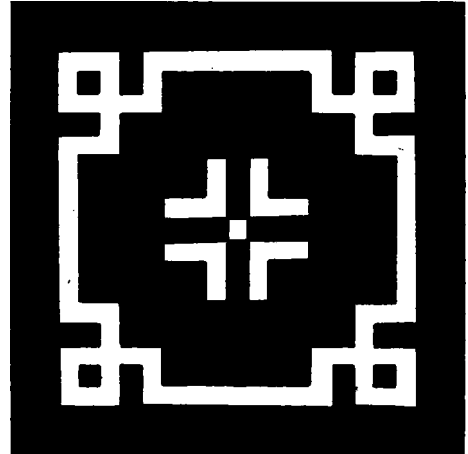
Res. 19



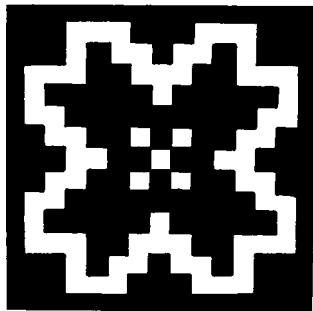
Res. 20



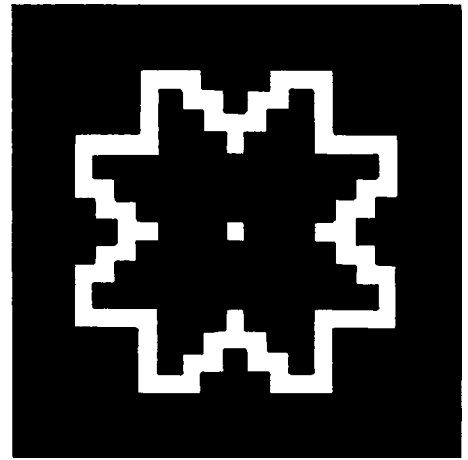
Res. 21



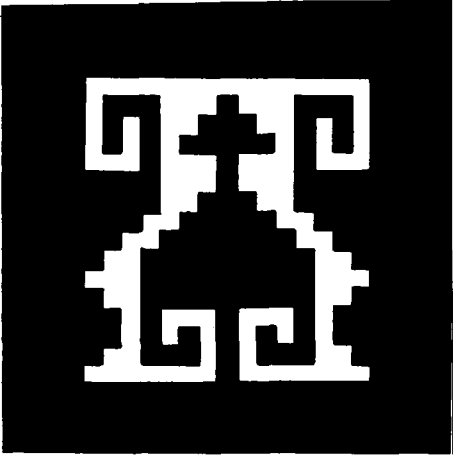
Res. 22



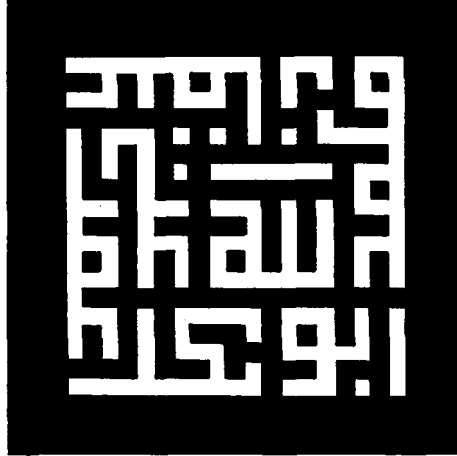
Res. 23



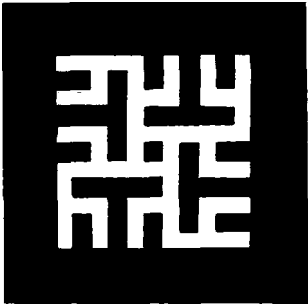
Res. 24



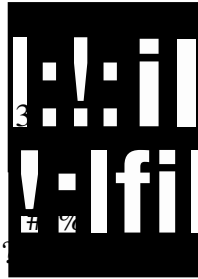
Res. 25# ;7



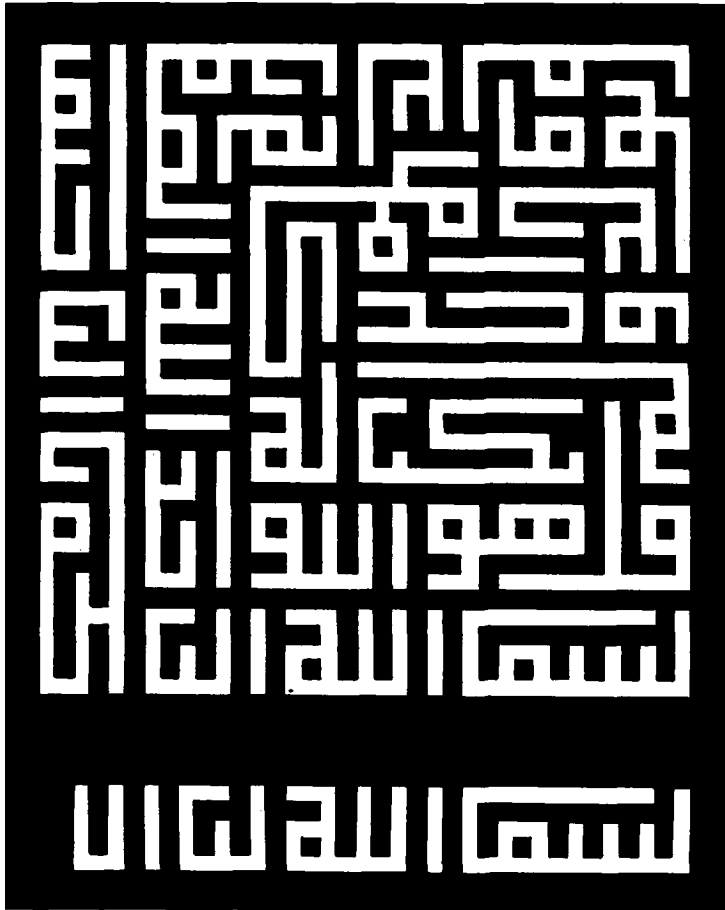
Res. 26



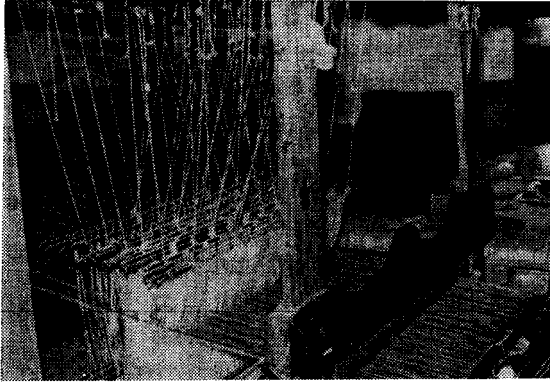
Res. 27# ;/



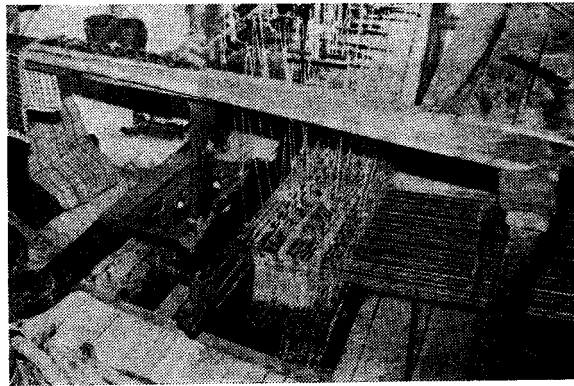
Res. 28# ;'



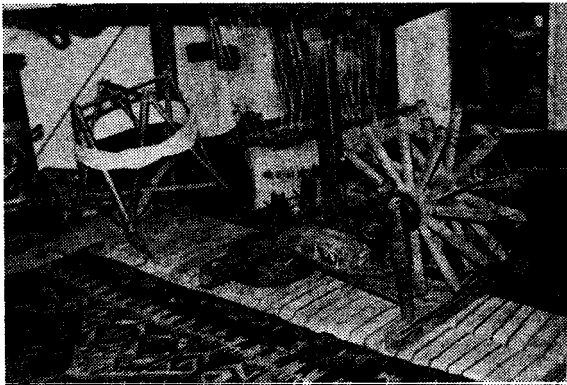
Res. 29



Res. 30



Res. 31



Res. 32

#

Res. 33

